

РЕЦЕНЗІЯ

кандидата юридичних наук, доцента Лугіної Наталії Анатоліївни на дисертацію Касьянова Ігоря Олександровича на тему «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти», представлену до захисту у спеціалізовану вчену раду Державного податкового університету на здобуття ступеня доктора філософії зі спеціальності 081 «Право»

Вивчення поданої на рецензування дисертації дає підстави стверджувати, що автором проведено ґрунтовний правовий аналіз теми дослідження, яка є актуальною як в теоретичному, так і в прикладному плані, сформульовано низку рекомендацій, пропозицій і висновків, що становлять наукову новизну і можуть слугувати підставою для фахового обговорення.

Ступінь актуальності обраної теми. Актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлена сукупністю сучасних викликів, що постали перед правовою системою України в умовах європейської інтеграції, необхідності модернізації кримінальної юстиції та переходу від виключно традиційної моделі судочинства до відновних стандартів захисту прав людини. Традиційне кримінальне судочинство, орієнтоване на встановлення вини та покарання правопорушника від імені держави, нерідко залишає поза увагою інтереси постраждалої особи, не забезпечуючи їй належної моральної та матеріальної сатисфакції, що поглиблює недовіру суспільства до правоохоронних і судових органів.

У сучасних умовах примирення та медіація виступають ключовими правовими та соціально-психологічними інструментами відновного правосуддя. Вони дозволяють збалансувати публічний інтерес держави та приватний інтерес потерпілого, забезпечуючи реальне відшкодування заподіяної шкоди, девіктимізацію потерпілого та ефективну ресоціалізацію правопорушника без застосування надмірної кримінальної репресії.

Актуальність дослідження підсилюється наявністю суттєвих системних неузгодженостей між нормами матеріального кримінального права (стаття 46 КК України) та нормами КПК України (інститут угод про примирення), відсутністю єдиного понятійного підходу до визначення правового статусу потерпілого, а також нормативною невизначеністю процедури кримінальної медіації після прийняття базового Закону України «Про медіацію». Особливої ваги роботі надає дослідження перспектив трансформації інституту примирення у світлі положень проекту нового Кримінального кодексу України.

Не менш важливим чинником актуальності є необхідність розвитку відновних практик у сфері юстиції, дружньої до дитини, а також науковий аналіз медіації на стадії виконання кримінальних покарань за прикладом провідних європейських держав (наприклад, Франції).

Отже, обрана тема дисертаційного дослідження є надзвичайно актуальною як у теоретичному, так і в практичному вимірі. Вона відповідає сучасним потребам розвитку кримінально-правової та процесуальної науки, завданням гуманізації національного законодавства та побудови людиноцентричної моделі правосуддя в Україні.

Достовірність та обґрунтованість наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації. Обсяг опрацьованих дисертантом матеріалів свідчить про високий науковий та методичний рівень проведеного дослідження, його ґрунтовність та багатоаспектність, що у значній мірі сприяло змістовності висловлених у роботі наукових положень, висновків, рекомендацій та пропозицій.

Методологічна основа, що використовувалась під час дослідження предмета дисертації, є комплексною і репрезентативною (діалектичний, системно-структурний, формально-логічний, порівняльно-правовий, статистичний методи та метод кейс-стаді), що забезпечило об'єктивність та достовірність отриманих результатів і сприяло повному досягненню

поставленої мети та завдань.

Джерельну базу дослідження склали 185 найменувань, серед яких фундаментальні доктринальні праці вітчизняних і зарубіжних науковців (Дж. Брейтвейта, Г. Зера, Н. Крісті, Л. Вальграва, Ю. В. Бауліна, О. О. Дудорова тощо), норми Конституції України, чинного КК України та КПК України, проєкту нового КК України, міжнародно-правові акти (Рекомендації Ради Європи, Директиви ЄС), а також судова практика Верховного Суду та практика Європейського суду з прав людини. Результати дисертаційного дослідження видаються достатньо обґрунтованими з огляду на комплексний характер дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає в комплексному дослідженні проблем, пов'язаних із функціонуванням інституту примирення та кримінальної медіації в Україні, та розробці на основі отриманих результатів обґрунтованих заходів, спрямованих на удосконалення національного матеріального і процесуального законодавства на засадах відновного правосуддя. У роботі сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, що мають важливе теоретичне та практичне значення, зокрема:

вперше:

- запропоновано концептуальну модель національної системи медіації у кримінальному провадженні, яка базується на трирівневій структурі: нормативній (інтеграція медіаційної угоди в КК України та КПК України як самостійної підстави непризначення або пом'якшення покарання), інституційній (створення мережі сертифікованих центрів відновного примирення) та професійній (запровадження спеціалізованої підготовки медіаторів із фокусом на психологію конфлікту);
- розкрито правову природу права на примирення через три взаємопов'язані виміри: гуманістичний (свобода волі та гідність), відновний (пріоритет компенсації шкоди над покаранням) та превентивний (мінімізація

рецидиву через реінтеграційний сором);

- обґрунтовано можливість застосування відновних процедур щодо кримінально-правових спорів за участю осіб із психічними девіаціями (за умови обов'язкового експертного психологічного супроводу) з метою гарантування права потерпілого на сатисфакцію;

- аргументовано доцільність запровадження в Україні медіації на стадії виконання кримінальних покарань як інструменту ресоціалізації та роботи з наслідками тяжких діянь (на прикладі зарубіжного досвіду Франції);

удосконалено:

- теоретико-прикладні підходи до подолання суперечностей між нормами статті 46 КК України та статті 469 КПК України щодо розуміння правового статусу потерпілого та критеріїв загладжування заподіяної шкоди;

- підхід до визначення меж застосування примирення у кримінальних правопорушеннях проти громадського порядку та моральності шляхом диференціації обмежень залежно від можливості повної ідентифікації кола потерпілих та співвідношення приватного і публічного інтересів;

- аргументацію переваг відновного примирення у справах щодо неповнолітніх як стрижневого елемента юстиції, дружньої до дитини, що дозволяє уникнути стигматизації, зокрема через інтеграцію з моделлю центрів «Барнахус»;

- характеристику психосоціальних етапів девітимізації потерпілої особи в процесі медіаційного діалогу (від стану безпорадності до активного суб'єкта відновлення справедливості);

дістали подальшого розвитку:

- положення щодо імплементації стандартів Ради Європи у вітчизняну правоохоронну практику, зокрема щодо безоплатності та доступності відновних процедур для вразливих верств населення;

- наукові підходи до посилення контрольної ролі суду під час затвердження угод про примирення з метою перевірки справжньої добровільності згоди та відсутності прихованого тиску на потерпілого;

- оцінка зарубіжного досвіду функціонування відновного правосуддя (Німеччини, Франції, Нової Зеландії) в аспекті його адаптації до правової культури України;
- пропозиція щодо нормативного закріплення процесуального імунітету свідка для медіатора у кримінальному провадженні як гарантії дотримання принципу конфіденційності.

Теоретичне і практичне значення результатів дослідження визначається можливістю їх використання у:

законодавчій діяльності – під час доопрацювання положень проєкту нового КК України (зокрема статей 3.4.2 та 3.4.5 щодо непризначення покарання та заміни строкового ув'язнення), внесення змін до чинного КК України, КПК України та Закону України «Про медіацію» щодо статусу медіатора та умов реалізації угод про примирення;

практичній діяльності – органами досудового розслідування, прокуратурою, судами та адвокатурою при вирішенні питань, пов'язаних з примиренням, оцінці досудових доповідей та перевірці добровільності угод про примирення;

освітньому процесі – для забезпечення викладання навчальних дисциплін «Кримінальне право України», «Кримінальний процес України», а також спеціальних курсів «Теорія і практика відновного правосуддя» та «Медіація у кримінальному провадженні».

Основні положення дисертації опубліковано в 9 наукових працях, серед яких 4 статті – у наукових фахових виданнях України, включених до Переліку МОН України з юридичних наук, та 5 тез доповідей на всеукраїнських і міжнародних науково-практичних конференціях.

Повнота викладення матеріалів дисертаційного дослідження. Структура дисертації визначена предметом та зумовлена метою і завданнями дослідження, відповідає логіці наукового пошуку і встановленим вимогам.

Робота складається з переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (185 найменувань на 21 сторінці) та 2 додатків на 6 сторінках. Загальний обсяг дисертації становить 192 сторінки, з них основний текст – 165 сторінок.

Дисертаційний матеріал логічно побудовано і послідовно викладено відповідно до виділених автором розділів. Робота написана державною мовою з дотриманням наукового стилю, що оптимально поєднує складові представленого дослідження.

Зауваження щодо оформлення та змісту дисертації. Загалом позитивно оцінюючи науково-теоретичну і практичну значимість дисертації Касьянова І.О., її наукову новизну, можливість використання пропозицій і рекомендацій дисертанта для вдосконалення чинного законодавства та практики його застосування, необхідно відзначити, що вона не позбавлена окремих зауважень, оскільки деякі положення мають спірний характер та потребують додаткової аргументації або дискусії під час публічного захисту, зокрема:

1. У підрозділах 1.3. та 3.3. дисертант зазначає про можливість застосування відновних процедур на стадії виконання кримінального покарання, вказує про ефективність та прогресивність такого підходу у Франції. Доцільно було б більш детально розкрити закордонний досвід здійснення таких заходів, а також зазначити, чи враховується міжнародний досвід здійснення заходів відновного правосуддя після ухвалення вироку суду за проектом нового КК України?

2. У підрозділі 2.2 дисертант відстоює високу ефективність відновного примирення у кримінальних правопорушеннях проти власності (крадіжки, привласнення майна тощо), обґрунтовуючи, що у таких справах відшкодування майнової шкоди є визначальним чинником сатисфакції. Разом з тим, на практиці посягання на власність нерідко вчиняються щодо майна суб'єктів великого бізнесу (наприклад, торговельних мереж, банківських

установ тощо), де інтереси потерпілого представляють найменше юристи або співробітники служб безпеки. Доцільно було б додатково висвітлити специфіку проведення медіації та досягнення психологічного ефекту «реінтеграційного сорому» в умовах, коли потерпілою стороною виступає корпоративна юридична особа, а не конкретна фізична особа.

3. Обґрунтовуючи у підрозділі 2.3 переваги застосування відновного примирення до неповнолітніх правопорушників, здобувач спирається на позитивні результати пілотного проєкту «Програма відновлення для неповнолітніх, які є підозрюваними у вчиненні кримінального правопорушення». Разом з тим, науково-практичну цінність дослідження посилив би аналіз сучасних викликів функціонування пілотного проєкту «Програма відновного правосуддя за участю неповнолітніх, які є підозрюваними, обвинуваченими у вчиненні кримінального правопорушення» в умовах воєнного стану, зокрема щодо суттєвого звуження можливостей її застосування через законодавче підвищення тяжкості майнових кримінальних правопорушень.

4. Обґрунтовуючи у підрозділі 3.1 принципи кримінальної медіації (зокрема принципи конфіденційності та добровільності), дисертант наголошує на неприпустимості використання матеріалів медіації як доказів винуватості особи у суді. У зв'язку з цим виникає запитання: яким чином забезпечити реалізацію презумпції невинуватості у випадках, коли процедура медіації виявилася неуспішною (угоду не укладено), проте під час медіаційних сесій підозрюваний фактично повідомив деталі злочину чи визнав фактичні обставини? Які процесуальні фільтри повинні унеможливити використання отриманих відомостей стороною обвинувачення під час подальшого досудового розслідування?

Разом із тим, необхідно зазначити, що наведені критичні зауваження і рекомендації стосуються дискусійних питань і в цілому не впливають на загальну позитивну оцінку дисертації, яка має суттєве науково-теоретичне і практичне значення та містить нові підходи до вирішення актуального

наукового завдання щодо гуманізації кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Висновок про відповідність дисертації встановленим вимогам.

Зміст дисертації відповідає заявленій дисертантом науковій спеціальності 081 – «Право», робота пройшла належну апробацію. Дисертація є кваліфікованою, завершеною працею, у якій не виявлено порушень академічної доброчесності. Дослідження підготовлено зрозумілою, юридично і літературно грамотною мовою. Оформлення дисертації загалом відповідає встановленим МОН України вимогам.

Отже, дисертація на тему «Примирення та медіація у системі відновного правосуддя України: кримінально-правові та процесуальні аспекти» відповідає вимогам Порядку підготовки здобувачів вищої освіти ступеня доктора філософії та доктора наук у вищих навчальних закладах (наукових установах), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 23 березня 2016 року № 261 (зі змінами і доповненнями від 03 квітня 2019 року № 283), наказу МОН України № 40 від 12 січня 2017 року «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації» (зі змінами від 12 липня 2019 року) і Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії (постанова Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 року № 44), а її автор – Касьянов Ігор Олександрович – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право».

Рецензент

**заступник директора з навчально-методичної
роботи навчально-наукового інституту права
Державного податкового університету
кандидат юридичних наук, доцент**

Наталія ЛУГІНА